

УДК 343.1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Д. Крикливець

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
e-mail: d.kryklyvets@gmail.com*

Розглянуто інститут судового контролю як важливу гарантію забезпечення змагального кримінального провадження та дотримання прав його учасників, а також історичний розвиток суб'єкта судового контролю на досудовому розслідуванні – слідчого судді. Проаналізовано відповідні норми чинного Кримінального процесуального кодексу України, проводяться порівняння з зарубіжним досвідом правового регулювання зазначеного інституту.

Ключові слова: слідчий суддя, судовий слідчий, досудове розслідування, законність дій і рішень слідчого або прокурора, судовий контроль.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України від 2012 р. [1] у кримінальному судочинстві з'явився новий його суб'єкт – слідчий суддя, хоча у європейському кримінальному судочинстві ця процесуальна фігура діє давно. Раніше науковці неодноразово висловлювали пропозиції щодо розширення дії інституту судового контролю або ж навіть уведення спеціального його суб'єкта. Що ж торкається порівняльного аналізу, то в Україні його практично не було, хоча такі дослідження є важливими, бо дають змогу порівняти вітчизняний досвід правового регулювання з зарубіжним, а також виробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства.

У різні часи інститут судового контролю за досудовим розслідуванням досліджували такі науковці: А. Ф. Коні, І. Я. Фойницький, Н. Н. Полянський, В. В. Косов, В. Я. Корсун, А. Р. Туманянц, Н. П. Сиза та Ю. В. Скрипіна.

Уперше фігура слідчого судді була введена у Франції 1808 р., а згодом цей інститут перейняли багато держав Європи, у тому числі і Росія [2, с. 342]. З огляду на це у літературі зазначено, що ще за часів Російської імперії у період судової реформи 1864 р. було введено словосполучення «судовий слідчий» [3, с. 89]. Однак доцільно уточнити, що правова природа таких суб'єктів, як слідчий суддя та судовий слідчий, є різною. Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчим суддею є суддя, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [1]. А судовий слідчий є особливою посадовою особою судового відомства, особисто провадить слідчі дії, піднаглядний прокуратурі під час провадження попереднього слідства [4, с. 448, 449]. На той час вважалося, що слідчі органів поліції в силу свого становища не є досить неупередженими та незалежними [4, с. 452]. Кримінально-процесуальний кодекс РРФСР 1922 р., що в українській редакції був чинним і в Україні, як КПК УСРР 1922 р., закріпив інститут судових слідчих, що діяли під контролем суду і під наглядом з боку прокуратури. Проте вже 1923 р. судовий контроль був замінений прокурорським наглядом, а 1928 р. слідчих передають у повне адміністративне підпорядкування органам прокуратури [2, с. 343]. У кримінальному судочинстві радянського періоду так само не було слід-

чого судді, а судовий контроль за КПК України 1960 р. фактично з'явився лише в ході так званої «малої» судової реформи 2001 р. Зокрема, оскарженню підлягали такі рішення: 1) постанова про відмову в порушенні кримінальної справи (ст. 236-1 КПК України (1960 р.); 2) постанова про закриття кримінальної справи (ст. 236-6 КПК України (1960 р.); 3) постанова про порушення кримінальної справи (ст. 236-7 КПК України (1960 р.) [5].

У науковій літературі зазначено, що слідчий суддя поєднує у собі цілісність, неупередженість судової влади та повноваження сторони обвинувачення, уміння провадити досудове розслідування та компетенцію поліції, а також могутність великого журі [6, с. 354].

Для повноти дослідження доцільно проаналізувати зарубіжний досвід правового регулювання судового контролю. Наприклад, у Кримінально-процесуальному кодексі Російської Федерації (далі – КПК РФ) є інститут судового контролю, однак немає такого суб'єкта кримінального процесу, як слідчий суддя. Так у ч. 1 ст. 125 КПК РФ йдеться про те, що до районного суду за місцем провадження попереднього розслідування можуть бути оскаржені такі акти дізнавача, слідчого, керівника слідчого органу: 1) постанови про відмову в порушенні кримінальної справи; 2) постанови про закриття кримінальної справи; 3) інші рішення і дії (бездіяльність) дізнавача, слідчого, керівника слідчого органу і прокурора, які можуть завдати шкоди конституційним правам і свободам учасників кримінального судочинства чи перешкодити доступу громадян до правосуддя. Хоча порушення розумних строків кримінального провадження, згідно з ч. 2 ст. 123 КПК РФ, оскаржуються до прокурора чи керівника слідчого органу, які ухвалюють відповідне рішення у формі постанови [7]. На нашу думку, і такі постанови можна оскаржити до суду у порядку ст. 125 КПК РФ, оскільки жодних застережень щодо цього немає.

Схожий порядок встановлено також Кримінально-процесуальним кодексом Республіки Білорусь (далі – КПК РБ), згідно з ч. 2 ст. 139 якого суд за місцем розслідування кримінальної справи або розгляду заяви чи повідомлення про злочин може розглядати скарги на наступні рішення органу кримінального переслідування: 1) на відмову у порушенні кримінальної справи; 2) про припинення попереднього розслідування кримінальної справи, кримінального переслідування; 3) про відмову в порушенні провадження за нововиявленими обставинами. Важливо наголосити, що перелічені вище рішення на рівні із судом можуть бути оскаржені і прокуророві. Окрім цього, в порядку ст. 143 КПК РБ до суду можна оскаржити затримання, застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту чи домашнього арешту, продовження строку тримання під вартою чи домашнього арешту. Також, згідно зі ст. 146 КПК РБ, до суду можна оскаржити примусове поміщення особи, яка не утримується під вартою, до психіатричного стаціонару для проведення експертизи [8].

Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан (далі – КПК РК) у ч. 1 ст. 109 містить більш конкретний перелік дій (бездіяльності) та рішень прокурора, органів слідства і дізнання, що підлягають оскарженню у судовому порядку. До них належать: рішення про відмову у прийнятті заяви про злочин, а також порушення закону, допущені при відмові у порушенні кримінальної справи, порушенні, зупиненні та закритті кримінальної справи, рішення про примусове поміщення у медичну установу для проведення судово-медичної експертизи, порушення закону, допущені під час проведення обшуку, виїмки, накладенні арешту на майно, рішення про застосування застави, порушення закону під час

вчинення інших дій (бездіяльності) та ухваленні рішень, якщо відкладення перевірки законності таких дій (бездіяльності) та рішень до стадії судового розгляду утруднює чи унеможливує відновлення порушених прав та свобод людини і громадянина. Скарги на вищезазначені рішення, згідно з ч. 5 ст. 109 КПК РК, районний суд розглядає за місцем знаходження органу, який веде кримінальний процес [9].

Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова (далі – КПК РМ) регламентує такого суб'єкта, як суддя з кримінального переслідування, який у п. 24 ч. 1 ст. 6 КПК РМ визначається як суддя, наділений функціями кримінального переслідування, а також судового контролю за процесуальними діями, що здійснюються в ході кримінального переслідування. Згідно зі ст. 313 КПК РМ оскарженню підлягають: 1) відмова органу кримінального переслідування: а) у прийнятті скарги чи повідомлення про готування чи вчинення злочину; б) у задоволенні клопотань у встановлених законом випадках; в) розпочати кримінальне переслідування; 2) постановою про припинення кримінального переслідування чи про припинення кримінального провадження, чи про виведення особи з-під кримінального переслідування; 3) інші дії, що стосуються конституційних прав та свобод особи [10].

Посада слідчого судді введена і за Кримінальним процесуальним кодексом Французької Республіки (далі – КПК Французької Республіки), проте його не можна ототожнювати зі слідчим суддею за КПК України. Для їх розмежування потрібно порівняти правові статуси цих двох суб'єктів. Згідно з ч. 1 ст. 50 КПК Французької Республіки, слідчого суддю обирають з-поміж суддів суду та призначають згідно з формальними правилами, встановленими для призначення суддів. Відповідно до ч. 1 ст. 80 КПК Французької Республіки, слідчий суддя може провадити розслідування лише відповідно до подання окружного прокурора [11]. Лише чотири відсотки справ прокурор передає до слідчого судді, який має ширші повноваження для розслідування [12, с. 2].

Тепер зупинімося на повноваженнях слідчого судді. Проаналізувавши норми КПК Французької Республіки, що врегульовують досудове розслідування, можна зробити висновок, що слідчий суддя має такі повноваження: як і прокурор залучати для надання допомоги голів округів, технічний персонал водних та лісових адміністрацій, поліцейських у сільській місцевості (ст. 25), створювати тимчасові групи із судових поліцейських та службовців митних органів для документування та розкриття відповідних злочинів, наглядати за їх діяльністю, призначати їх голів (ч. 2 ст. 28-1), несе відповідальність за судові розслідування (ч. 1 ст. 49), з метою продовження провадження слідчих дій може пересуватися в межах територіальних юрисдикцій сусідніх судів (ст. 69), видавати ордер на арешт особи (ч. 1 ст. 74-2), як і прокурор санкціонувати відібрання відбитків пальців та фотографування особи, яка підлягає ідентифікації (ч. 4 ст. 78-3), за власним рішенням та під особистим контролем перехоплювати телекомунікаційну кореспонденцію (ч. 1 ст. 80-4), проводити відповідно до закону будь-яку слідчу дію, яку він вважає необхідною для встановлення істини, зобов'язаний встановлювати докази вини та невинуватості (ч. 1 ст. 81), проводити чи сприяти вивченню особистості осіб, щодо яких ведеться розслідування, у тім числі їхнє фінансове, сімейне чи соціальне становище (ч. 6 ст. 81), залежно від характеру справи призначити соціальну реабілітацію у в'язниці та випробування з наглядом, залучати службу захисту дітей чи будь-яку уповноважену організацію для перевірки фінансового, сімейного та соціального становища особи, щодо якої ведеться судовий розгляд, інформувати суддю про необхідні заходи задля підтримки соціальної інтеграції відповідної особи (ч. 7 ст. 81), дати розпорядження чи аргументовану відмову у проведенні

медичної, психологічної експертизи чи будь-якого іншого необхідного заходу (ч. 8, ч. 9 ст. 81), вживати за власною ініціативою чи за ініціативою суду або потерпілої сторони будь-яких заходів, спрямованих на оцінку природи та розміру шкоди, завданої потерпілому, чи на одержання інформації про особу останнього (ст. 81-1), за вимогою прокурора чи клопотанням сторін провести чи обґрунтовано відмовити у проведенні слідчих дій (ст. 82, ст. 82-1, ст. 82-2), визнати особу потерпілою та цивільним позивачем (ст. 85), бути присутнім на місці вчинення злочину, щоб з'ясувати важливі обставини справи чи провести обшук (ч. 1 ст. 92), попередньо повідомивши прокурора у своїй юрисдикції, прибути до будь-якого місця в межах національної території, щоб провести будь-яку слідчу дію, за умови, що він попередньо повідомив місцевого окружного прокурора (ст. 93), проводити виїмку речей, документів (ст. 97), допитувати свідків, проводити очні ставки між ними (ч. 1 ст. 102), допитувати сторін, проводити очні ставки між ними (ч. 1 ст. 114), покласти відповідні обов'язки на підозрюваного з метою забезпечення його належної процесуальної поведінки (ст. 138), скерувати слідче доручення будь-якому судді того суду, в якому він працює, будь-якому слідчому судді чи судовому поліцейському для проведення необхідних слідчих дій у межах їхніх територіальних юрисдикцій (ч. 1 ст. 151), особисто контролювати хід виконання слідчого доручення (ч. 3 ст. 152), залучити експерта та наглядати за його роботою (ст. 156), призначити експерта, відповідального за надання висновку (ч. 1 ст. 159), винести рішення про відсутність підстави для обвинувачення, якщо він вирішить, що сукупність обставин справи не становить тяжкого, середньої чи невеликої тяжкості злочину, чи якщо особа злочинця залишилася не встановленою, чи якщо немає достатніх доказів проти особи, щодо якої ведеться розслідування (ч. 1 ст. 177), винести рішення про пред'явлення обвинувачення підслідній особі перед судом присяжних, якщо він вважатиме, що висунуті їй обвинувачення становлять злочин, який за законом кваліфікується як тяжкий (ч. 1 ст. 181) [11].

Щоб заохотити командну роботу та припинити одноосібну роботу слідчих суддів, з 1 березня 2008 р. у Франції запрацював 91 слідчий центр, що розслідує складні справи [13, с. 17, 30].

Отже, слідчий суддя у Франції є самодостатньою процесуальною фігурою, наділеного достатніми повноваженнями для проведення досудового розслідування у обсязі, достатньому та необхідному для розкриття злочину. Цікаво, що видатний французький письменник Оноре де Бальзак підкреслив, що «жодна людська влада не може зазіхнути на могутність слідчого судді; ніщо не може зупинити його; ніхто не може контролювати його». Винайдений Наполеоном слідчий суддя має надзвичайні широкі судові повноваження [14]. Ця могутність найбільше виявлялася у тому, що, оцінюючи докази за власним переконанням, слідчий суддя міг пред'явити обвинувачення у злочині тій чи іншій особі, а згодом на власний розсуд взяти її під варту та тримати в ув'язненні необмежену кількість часу – стільки, скільки йому потрібно для провадження слідства [15, с. 95].

У науковій літературі французьку модель судового контролю часом і критикують. Правова комісія Нової Зеландії у своєму аналізі щодо французького кримінального процесу зазначила, що модель, за якою суддя контролює діяльність поліції, бере участь у розслідуванні, ухвалює рішення про обвинувачення, є інквізиційною [12, с. 1]. Проте на практиці через велике навантаження на суди поліція користується значною автономією під час розслідувань [12, с. 2].

Варто також наголосити, що КПК Французької Республіки регламентує також і судовий контроль за рішеннями слідчого судді. Особа, щодо якої ведеться

розслідування, прокурор можуть подати апеляцію на подальші рішення слідчого судді: 1) ухвалене за клопотанням особи, про визнання її потерпілою (ст. 87 КПК); 2) про поміщення особи, щодо якої ведеться розслідування, під судовий нагляд (ст. 139 КПК); 3) ухвалене за клопотанням особи, щодо якої ведеться розслідування, про скасування судового нагляду над нею (ст. 140 КПК); 4) про залишення в силі затримання чи встановленого над підсудним судового контролю, якщо суддя під час судового розгляду вважатиме, що обставини справи свідчать про вчинення злочину середньої тяжкості, та накаже скерувати справу у виправний суд, що тягне за собою негайне припинення досудового ув'язнення чи судового контролю (ч. 3 ст. 179 КПК); 5) про розгляд справи судом присяжних, якщо обвинувачення, висунуті особі, щодо якої провадиться досудове розслідування, становлять особливо тяжкий злочин (ч. 1 ст. 181); 6) про відкладення проведення медичної, психологічної експертизи чи іншого необхідного заходу, ухваленого за клопотанням сторони провадження (ч. 9 ст. 81 КПК); 7) про незгоду з клопотаннями сторін щодо проведення їх допитів, допитів свідків, очних ставок за їхньої участі, огляду місця події, про віддання наказу одній зі сторін про відкриття речі, необхідної для розслідування, чи будь-якої іншої процесуальної дії, яка, на їхню думку, є необхідною для встановлення істини (ст. 82-1 КПК); 8) ухвалене у випадку незгоди з клопотанням сторони про визнання обвинувачення погашеним давністю (ст. 82-3 КПК); 9) ухвалене у випадку незгоди із клопотанням прокурора чи сторін про проведення експертизи (ч. 2 ст. 156 КПК); 10) про відхилення клопотання сторін щодо призначення додаткової чи повторної експертизи (ч. 4 ст. 167 КПК) [11].

Французький кримінальний процес зміщений до досудового розслідування, тоді як у змагальному процесі встановлення фактів відбувається в ході судового розгляду, а провадиться процес встановлення фактів центральною процесуальною фігурою, що представляє державу. Ще століття тому цією фігурою був би слідчий суддя, але оскільки його роль применшувалася, відтак, збільшилася роль прокурора, який тепер контролює 96% усіх кримінальних справ [16, с. 1393–1394].

Як вже було зазначено, за КПК України слідчим суддею є суддя, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. КПК України не дає визначення судового контролю. У літературі під судовим контролем вважається вплив суду під час досудового провадження на вирішення питань, пов'язаних з реалізацією кримінальної відповідальності, бо інакше сторона переслідування матиме значні переваги над стороною захисту [17, с. 344]. Як зазначає дослідник інституту судового контролю В. Корсун, судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу є додатковим, допоміжним засобом надійності та відповідно законності кримінально-процесуального пізнання [18, с. 195]. Судовий контроль за КПК України відбувається у двох формах: 1) надання дозволів (обрання заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій); 2) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора. Компетенція слідчого судді поширюється лише на стадію досудового розслідування.

Слідчим суддею, так само як у Французькій Республіці, може бути тільки суддя, тобто представник судової влади. В Україні слідчий суддя обмежений лише здійсненням судового контролю, тоді як у Франції він додатково реалізує функцію нагляду та процесуального керівництва досудовим розслідуванням. За КПК України прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення

досудового розслідування у формі процесуального керівництва останнім (ч. 2 ст. 36 КПК України). Тобто за КПК України прокурор має право давати слідчому вказівки щодо обсягу слідчих дій, що підлягають проведенню, може самостійно проводити окремі слідчі дії, самостійно звертатися з клопотаннями до слідчого судді, проте не може без дозволу слідчого судді застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження чи одноособово санкціонувати проведення слідчих дій, які проводять з дозволу слідчого судді. Проте саме у цьому і полягає дія принципу змагальності, чого не можна сказати про французький кримінальний процес, де суд фактично забезпечує провадження досудового розслідування, є активним його учасником, спрямовує його хід, визначає його обсяг, ухвалює кінцеві процесуальні рішення, а згодом ще й розглядає кримінальний спір по суті та виносить остаточне рішення у справі.

Так, зазначені вище моделі судового контролю одержали різне правове регулювання, що пояснюється їх різним процесуальним призначенням, різними обсягами повноважень та правовими статусами їх суб'єктів.

Список використаної літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 254 с.
2. *Косов В. В.* Суд (суддя) як суб'єкт судово-контрольної діяльності у досудових стадіях кримінального процесу / В. В. Косов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – № 8 (спеціальний випуск). – С. 338–345.
3. *Мищенко С. М.* Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судового контролю під час здійснення досудового розслідування: окремі аспекти / С. М. Мищенко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 6 (9). – С. 88–96.
4. *Фойницький І. Я.* Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницький. – Т. 1. – СПб. : Изд-во «Альфа», 1996. – 552 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 268 с. – (Кодекси України).
6. *Mueller O. W. Gerhard.* Lessons of comparative criminal procedure / Gerhard O. W. Mueller // The American University Law Review. – Vol. 15. – P. 341–362.
7. Кримінально-процесуальний кодекс Російської Федерації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.up-kodeks.ru>
8. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tamby.info/kodeks/ypk.htm>
9. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008442
10. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view=doc&id=326970&lang=2>
11. Кримінальний процесуальний кодекс Французької Республіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.legifrance.gouv.fr/content/download/1958/.../3/.../Code_34.pdf
12. French Criminal Procedure. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawcom.govt.nz/sites/default/files/french_criminal_procedure.pdf
13. The judiciary in France. – Ministry of Justice of France, 2008. – 43 p.
14. Nicolas Sarkozy wants to reform Napoleon's investigating judges. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/node/14416851>
15. *Полянский Н. Н.* Судьба процессуальных гарантий личной свободы во Франции / Н. Н. Полянский // Советское государство и право. – 1940. – № 5–6. – С. 92–121.

16. *Hodgson S. Jacqueline.* The French Prosecutor in Question / Jacqueline S. Hodgson // Washington and Lee Law Review. – 2010. – Vol. 67. – P. 1361. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1743407
17. *Рубашенко М. А.* Судовий контроль на досудових стадіях провадження по кримінальній справі / М. А. Рубашенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – № 5 (спеціальний випуск). – С. 343–348.
18. *Корсун В.* Судовий контроль у досудових стадіях кримінального процесу / В. Корсун // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 10. – С. 193–195.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Д. Крикливець

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

Рассмотрен институт судебного контроля, как важная гарантия обеспечения соревновательного уголовного производства и соблюдения прав его участников, а также историческое развитие субъекта судебного контроля на досудебном расследовании – следственного судьи. Анализируются соответствующие нормы действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, проводятся сравнения с зарубежным опытом правового регулирования указанного института.

Ключевые слова: следственный судья, судебный следователь, досудебное расследование, законность действий и решений следователя или прокурора, судебный контроль.

LEGAL REGULATION OF JUDICIAL CONTROL INSTITUTE: COMPARATIVE ASPECT

D. Kryklyvets

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str., 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The legal institute of judicial control as an important guarantee of adversarial criminal proceedings and its participants legal rights ensurance as well as the historical development of the judicial control subject at the pre-trial investigation stage – an investigating judge, are regarded. The pertinent legal norms of the current Criminal Procedural Code of Ukraine are analyzed; comparative analysis of the given legal institute regulation is provided.

Key words: investigating judge, judicial investigator, pre-trial investigation, lawfulness of actions and decisions of an investigator or prosecutor, judicial control.

*Стаття: надійшла до редакції 19.04.2013
прийнята до друку 29.04.2013*